

ANKARA'NIN ESKİ KENT DOKUSUNDA YAHUDİ MAHALLESİ VE SİNAGOG¹

FÜGEN İLTER

Beşyüz yıldan beri Anadolu'yu yurt edinerek Türklerle birarada olan Musevilerin bir kesimi Ankara'da yaşamlarını sürdürmüşler ve sürdürmektedirler.

Ermeni, Rum ve Yahudilerin, Türklerin yanı sıra yer aldığı, etnik ve dinsel yönden kozmopolit bir yapı gösteren Ankara'daki topluluklar, kimi mahallelerde bir arada yaşarken kimi mahallelerde de etnik gruplarına göre yoğunlaşıyorlardı. Böylece Ankara'nın kültürel oluşumunda olduğu kadar, yerleşim dokusundaki katılımları da gerçekleşiyordu.

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında, henüz bayındırlık atılımları başlamadan, başkent Ankara'da yerleşim alanları, buna koşut olarak da konut sayısı fazla değildi. Ankara daha kentleşmemişti. Az sayıdaki mahallelerden biri de Yahudi Mahallesi'ydi.

Ankara'da Yahudiler

Ankara'da daha Augustus zamanında (İ.Ö. 63 - İ.S. 14) bir Yahudi topluluğunun olduğunu duyuran Galanti, ortaçağda da kentte Yahudi cemaatinin var olduğunu belirtir². Yine, Sultan Murat Ankara'yı aldığıında (1361), kentte "eski ve küçük bir Musevi cemaatinin bulunduğu"da söz konusudur³.

1492 yılında İspanya'dan, birkaç yıl sonra da Portekiz'den Türkiye'ye göçen Musevilerin (Sefaradların) bir kısmı Ankara'ya yerleşmişlerdir. Gelenler eskiden beri orada yaşayan, Sinagogu da olan bir Yahudi topluluğu bulmuşlardır. Ankara'ya gelen Museviler sayıca çoğalınca, biri İspanya'dan öteki de Portekiz'den gelen Museviler adına iki sinagog sahibi olmuşlardır.

¹ 8-9 Mart 1993 tarihinde Üsküp'te gerçekleşen "The Jews in Macedonia" konulu Uluslararası Sempozyum'da verilen bildirinin genişletilmiş şeklidir.

² A. Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, İstanbul 1947, s.11.

³ ay.y. s.9 (Yazar bu bilgiyi, İbraniye yazılmış bir yayın olan; S.Rozanes'in, Türkiye'de İsraililerin tarihi, cilt I, s.10'a dayanarak verdiğini ay.s.daki 4 numaralı dipnotta duyurur).

Ancak yüzyıl kadar sonra Portekiz Musevilerinin sayıları iyice azalınca, sinagoglarını kapatarak İspanyol Yahudilerine katılmışlardır.

Dili Türkçe olan yerli Museviler, İspanyol Musevilerinin çoğalması, kendilerinin ise sayıca azalmaları üzerine İspanyolca öğrenmek durumunda kalmışlardır⁴.

Geç Osmanlı döneminde, pekçok gezginin Osmanlı topraklarında dolaştığını, gezgin sayısının, özellikle Tanzimat'ın duyurulmasıyla (1839) arttığını belirliyoruz. Bilindiği gibi Tanzimat'la birlikte Osmanlı devletinin yeni bir düzen içine girmesi, getirdiği yeni ve değişik anlayış, toplumda dinsel yapılarla somutlaşırken, çok sayıda gezginin de Anadolu'ya bu arada Ankara'ya gelmesine yol açmıştır. Bizim, Ankara'nın geçmiş yıllarına ilişkin sayısal dö-kümlere ulaşmamızda gezgin notlarının da yeri vardır.

Bu gezginlerden biri Pockocke'dur. Gezgin 18. y.y. ortalarında 100.000 kadar gösterdiği Ankara nüfusunda 10.000'e yakın Hıristiyan olduğunu belirterek "Yahudiler yalnızca 40 ailedir der⁵. Ankara'nın çeşitli yönlerini, özellikle ünlü soflarını dile getiren Evliya Çelebi nüfusa değinirken şunları söylüyor; "... ahalisinin çoğu seyahat ve ticaret yaparlar. Ermenisi, Yahudisi gayet çoktur. Sade Yahudileri oniki mahalledir"⁶. Mordtman ise; "toplam 12.000 evden 80'i Yahudi evidir" açıklamasını getirir⁷. 19. y.y.ın ikinci yarısında Ankara'ya gelen Perrot'un, Ankara nüfusunda Türklere ve azınlıklara ilişkin dökümü şöyledir: 25.000'e yakın Türk, 16.000 Ermeni, 3.000 Rum ve 1.000 Yahudi⁸.

Yeni düzen çalışmalarıyla Osmanlı toplumuna 'Tanzimat'ı hazırlayan II. Mahmut döneminde, 1830'da, Osmanlı İmparatorluğu'nu kapsayan ilk genel (erkek) nüfus sayımında Ankara'da alınan sonuçlara göre, kent merkezinde; 6108 Müslüman, 5050 reaya (Ermeni ve öteki Hıristiyanlar) ile 135

⁴ A. Galanti, Ankara Tarihi, İstanbul 1950, s. 122. Ayrıca bkz. U. Güldemir, "Son yüzyıl Ankara'sında ilginç olaylar", Başkent söyleşileri, Ankara 1979, s.56.

⁵ R. Pockocke, A Description of the east and some other countries, London 1743-45, 2 Volume, s. 304-305.

⁶ Evliya Çelebi (Çev. Z. Danışman), Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 4. Kitap, İstanbul 1970, s.380.

⁷ A.D. Mordtman, Anatolien, Skizzen und Reisebriefe aus kleinasien (1850-1859). Hannover 1925, s.380.

⁸ G. Perrot, Souvenirs d'un voyage en Asie Mineure, Paris 1864, s.294.

Yahudi bulunmaktaydı⁹. Yukarıda da değinildiği gibi bu sayılar yalnız "erkek" nüfusu veriyordu.

Nüfusa ilişkin notlar, değerlendirmeler sürüp gitmektedir. 19. y.y. sonuna geldiğimizde de Yahudilerin '50 ev olduğu'¹⁰, sayılarının ise toplam 413'ü bulduğu¹¹ duyuruluyor.

Cumhuriyet dönemi öncesi Ankara nüfusuna, azınlıklara bu arada Musevilere ilişkin sayısal bilgi ve dökümler pek birbirini tutmasa da, Yahudilerin Ankara'daki sayısal yerlerini belirlememiz açısından bir ortalama yaklaşmamızı sağlayabiliyor. Cumhuriyet döneminin ilk on yıllarında ise Ankara'da 100 kadar Yahudi ailesinin varlığını bunun da 500 kişiye yakın bir toplam verdiğini öğreniyoruz¹². Ankara'da bugün Yahudi sayısı iyice azalarak 100'e kadar düşmüştür¹³.

Yahudi Mahallesi

Ankara'nın Yahudi Mahallesi Samanpazarı'nın altında, Denizciler Caddesi'yle Anafartalar Caddesi arasındaki alandadır. Bitişiği Yeğenbey Mahallesi'dir.

Daha önceleri Musevilerin oturduğu başka mahalleler olup olmadığı araştırıldığında Galanti'nin bir mahalleye daha işaret ettiğini görüyoruz. Burası Hoca Hindi Gayr-ı Müslim Mahallesi'dir¹⁴. Yahudilerle Müslümanların paylaştıkları ya da yanyana yaşadıkları bir mahalle olarak gösterilir. 1830'da yapılan ilk nüfus sayımına ilişkin kayıtlarda ise "Hoca Hindi ve Öksüzce'de olan Yahudiler" açıklamasına rastlanıyor¹⁵.

⁹ M. Çadırcı, "Tarih içinde Ankara", 1981 yılı ODTÜ 'Ankara Semineri' bildirisini. Ankara 1984, s.92. Ayrıca M. Çadırcı, "1830 genel sayımına göre Ankara şehir merkezi nüfusu üzerinde bir araştırma", Osmanlı Araştırmaları I, İstanbul 1980, s. 109-132; M. Çadırcı, Tanzimat döneminde Anadolu kentlerinin sosyal ve ekonomik yapıları, Ankara 1991, s. 44-50.

¹⁰ C. Humann-O.Pushstein, Reisen in Kleinasien und nord Syrien, Berlin 1890, s. 196.

¹¹ V. Cuinet, La Turquie d'Asie, Paris 1890, I, s. 283.

¹² E. Mamboury, Ankara, Guide Touristique, Ankara 1933, s.242.

¹³ Ankara Musevi cemaati Başkanı Prof. Dr. Yuda Yürüm'ün verdiği bilgiye göre. Ayrıca; çeşitli yönleriyle Ankara'yı tanıtan bir yayında, Ankara nüfusuna ilişkin bilgiler de bulmaktayız S. Eyice, "Ankara'nın eski bir resmi", Atatürk konferansları IV, '1970', Ankara 1970, s.61-124.

¹⁴ A. Galanti, Ankara Tarihi, I, İstanbul 1946, s.107.

¹⁵ R. Özdemir, XIX. yüzyılın ilk yarısında Ankara (1785-1840), Ankara 1986, s.84. Yazar, 1785-1840 yılları arasında adı bilinen 27 Gayrimüslim mahallesi olduğunu belirterek, burada oturanlar Hıristiyan ya da Musevi idiler demektedir. Yine 23 mahallede de Müslümanlarla Müslüman olmayanlar yan yana yaşıyorlardı diye ekler. Hacendi bu grupta yer alır (s.94-97).

Yukarıda da değinildiği gibi, Samanpazarı'nın altındaki Yahudi Mahallesi, Cumhuriyet sonrası başkent Ankara'nın bayındırlık çalışmaları içinde, büyümenin Çankaya'ya doğru yönelmesiyle, eski kentsel sit alanı bütünü içinde kalarak dokusunu olabildiğince koruyabilmiştir. Ancak unutulmaması gereken, mahallenin 1915-1917'lerde geçirdiği yangınlarda, kuzey kısmının büyük zarar gördüğüdür.

1932'de yürürlüğe giren Jansen imar planında: iki katlı, avlulu konutların/yapıların uygun görüldüğü bir mahalle olarak gösterilmiştir. Ancak Jansen'in 1939'da Türkiye'den ayrılmasıyla söz konusu plan uygulanamamış, bu da mahallede, plansız ve tasarlanandan çok farklı bir büyümenin gerçekleşmesine yol açmıştır. Yahudi Mahallesi çevresinde, dörtten sekize ulaşan çok katlı yapılaşma ise Yücel-Uybadin imar planının uygulanmasıyla oluşmuştur (1957).

Mahalle, Ankara kentsel sit alanı içindeki yerini ise 1980'deki bir kararla almıştır. Kültür Bakanlığı'nca alınan bu karar, Yahudi Mahallesi'ni oluşturan birimlerin yıkılmasını önleyici bir karar olmakla birlikte, aynı yıl içinde açılan Hasırcılar Caddesi, eski mahallenin özellikle batı kanadında, çok sayıda yapının yıkılmasına neden olmuştur. Bundan en çok da konutlar zarar görmüştür.

Ancak 1983'de Anıtlar Yüksek Kurulu'nun sit alanlarında kat sayısını düşürme kararı Hasırcılar Caddesi'ndeki yeni yapılaşmayı iki katla sınırlamıştır¹⁶. Bu da eski dokunun bütünlüğü yönünde olumlu bir yaklaşım olmuştur.

Yahudi Mahallesi, Ankara'nın tarihsel dinsel yapılarından kimini de barındıran bir mahalle olarak ayrıca önem taşır. Bunlar: Örtmeli Mescid, Eskicioğlu Camisi, Leblebicioğlu Camisi yine konumuz yapısı Sinagog olmak üzere, 14. y.y.dan 19.-20. y.y. başlarına uzanan süreci simgeleyen örneklerdir. Bunların dışında, Yahudi Mahallesi'nin Anafartalar Caddesi'ne uzantısının uç yapısı diyebileceğimiz bir de hamam vardır; Bu 16.-17. y.y. yapısı olan Şengül Hamamı'dır.

Ankara'nın bilinen bu tek Yahudi Mahallesi'nde (İstiklal Mahallesi yeni adı olmakla birlikte çevre halkı mahalleyi Yahudi Mahallesi olarak, eski adıyla bilmektedir) artık Yahudiler oturmuyor (Res. 1). Kentte kalan az sayı-

¹⁶ Mahalle dokusunu bir bütün olarak gözden geçiren bir çalışma olarak bkz. (B. Altınsay ve ötekiler, İstiklal Mahallesi, (ODTÜ Ankara, 1988).

daki Musevi, eski mahallelerini bırakarak başka semtlere göçmüştür¹⁷. Mahallede kimi konutlar boştur. Geri kalanlar ise yeni sakinlerini barındırmaktadır (Res. 2). Bitişik düzende dar sokaklara açılan konutlar, genelde iki katlı ve avluludurlar. Avlu kapılarıyla sokağa açılmaktadırlar. Kimi de önündeki küçük taşlı çiviren duvarlarla sokağa bir ölçüde kapanmıştır. Tek ve üç katlı olan konutlar da vardır. Avlu, taşlık ya da bahçelerde çeşme ve havuz bulunabilir.

Zamanında tek bir ailenin barınağı olan bu konutlar, ekonomik güçlüklerle koşut olarak, günümüzde birkaç aile tarafından paylaşılır olmuşlardır. Bu da ortak kullanıma elvermeyen mekanlarda ya değişikliklere ya da yeni mekanlara/eklere yol açmıştır.

Ahşap çatıda kerpiç, tuğla hatta taşla doldurularak farklı malzeme kullanımını getiren konutlarda, bağdadi tekniği de uygulanmıştır. Çoğunda asimetrik olmak üzere simetrik düzene de yer veren önyüzlerde: pencere, kapı, çıkma, çatı gibi öğeler farklı tipler verebilir. Üst kat çıkmalarının üçgen alınlıklarla taçlandığı görülebilen bir özelliktir. Çatılar geniş saçaklıdır. Çıkmalar eli böğründelere ya da konsollara dayanır. Pencerelerin çoğu giyotin tipte, kimi de kanatlıdır.

Konutlar belirli tek bir plan göstermezler. Genelde: avludan ya da doğrudan taşlığa/sofaya girilir. Bu merkez mekanın yanlarında/çevresinde odalar ve öteki hizmet birimleri yer alır. Bir uçta da üst kata çıkan merdiven bulunur.

Sofa ve odalarda tavanlar düz ve ahşaptır. Odaların kiminde 'gusulhane' vardır. Az sayıdaki örnekte tavanda bezeme görülür. Yine kimi konutta, odalarda sedir ve terek bulunur¹⁸.

Kimi bırakılmış bazıları da bakımsız kalmış konutların bir kesimi Büyükşehir Belediyesi'nin "eski Ankara'da sokak yenileme projesi" uyarınca ele alınmış bulunuyor (1993). Projenin amaçları arasında; eski dokunun canlandırılması ve iyileştirilmesi, kültürümüzün parçası olan tarihsel yapıla-

¹⁷ 'Bu mahalle zamanla boşaldı' diyen Mehmet Kemal, bir kısmının Sıhhiye'ye (Atatürk Lisesi ile İhlamur Sokağı arasında) taşındığını, kiminin de şehre yayıldığını belirtirken "yoksul olanlarınsa İsrail'e gütüklerini söylerler" diye ekler (Türkiye'nin Kalbi Ankara, İstanbul 1983, s.263).

¹⁸ Sokak karakterleri ve konutların mimarlık özellikleri hakkında geniş bilgi için bkz. "İstiklal Mahallesi", değerlendirme paftaları, rölemler.

rın, sahiplerince koruma yönünde özendirilmesi, kültür mirasımızın korunmasına halkın katılımının sağlanması, eski ve tam olarak kullanılmayan bu alanı çevresel oluşumları da göz önünde tutarak yeniden kente kazandırmak olduğu gibi bu amaçların gerçekleşmesinde de Belediyenin öncü bir rol üstlenmesi ana ilkeler olarak belirmektedir. Bu nedenlerle restore edilen Yahudi Mahallesi'nin kimi konutları, içte ve dışta yapılan onarımlarla geçmiş yaşamı canlı tutan belgeler olarak koruma altına alınmaktadır (Res. 3).

Kargı, Eskici, Birlik gibi adlar taşıyan sokaklara anılar yüklü pencerelerle bakan Yahudi konutları arasında, Birlik Sokak'ta, bir de Sinagog vardır (Res. 4). Karşısında da, Sinagogla aynı zamanda ve aynı İtalyan mimar tarafından yapılmış aynı stili yansıtan, sokağın en gösterişli iki konutu bulunmaktadır (Res. 5). Bitişik düzende yapılmış bu iki konut, bir bodrum üzerinde iki katlıdır. Sinagoga dönük yüzlerinde (önyüz), alt katlar girişte sahanlıklı, üst katlar ise ortada kırma çatılı, üçgen alınlıklı ve çıkmalıdır. Simetrik önyüz düzeninde yer alan çok sayıda pencereyle, odalar sokağa açılır (Res. 6). Taşlıktan konutlara, iki yandan sahanlığa ulaşan merdivenlerle çıkılır. Sokağın üst tarafındaki konutun merdiven sahanlığı "kalem işi" bezemeli düz ahşap tavanıyla özellikle ilgi çekicidir (Res. 7). Merdivenler parmaklıklı olup ilginç öğelere sahiptir. Sokağın alt tarafındaki konutun merdiven korkuluğu başındaki aslan plastiği ise bugün artık yerinde değildir. Aynı malzeme, aynı teknik, taşlı sokağın duvarda olduğu gibi Sinagog duvarında da görülür. Duvarların ortak özelliklerinden biri de, yüksek 'baba'lardır (Res. 8). Her iki konutta da bodrum katları düzgün kesme taşlarla kaplıdır (Res. 9). Taşlık duvarları, merdivenler kesme Ankara taşıdır. Üst katlar ise, sokağın öteki birçok konutunda olduğu gibi ahşap karkaslı - kerpiç dolgulu yapısıyla ayrı bir teknik uygulama verir. Her iki katta da sofalara açılan karşılıklı odalarda taban ve tavanlar ahşaptır. Katlar arası merdivenlerin de ahşap olduğu konutlarda, bodrum katta kiler, depo gibi hizmet birimleri vardır.

Sinagogu tanıtmaya geçmeden önce, Yahudi Mahallesi'nin günümüz Türk yazınında, yine anıları aktaran söyleşilerdeki yerine kısaca değinmek istiyoruz. "Türkiye'nin Kalbi Ankara" adlı kitabında Mehmet Kemal, çocukluğunun, Yahudi Mahallesi'nin çok yakınında, Denizciler Caddesi'ndeki Küçük Öksüzce Mahallesi'nde geçtiğini anlatır. Yazarın çocukluk anılarında Yahudi Mahallesi'nin yeri büyüktür. Şöyle der bu mahalle için M. Kemal:

"Yahudi Mahallesi Samanpazarı'nın altındaydı. Kurşunlu Camisi'nin önünden çukura indiniz mi, alt baştaki mahallenin tümünde Yahudiler otururdu. Bu mahallede güzel evler vardı. Yahudilerle de Ermenilerle de aramız çok iyiydi". Yazar bundan sonra çocukluk günlerinde Yahudi Mahallesi'nde beraber top oynadığı, birlikte okula gittiği arkadaşlarını anımsar: Yako, Yantof, Raşel, Roza, Salamon, David gibi adlar sayar¹⁹.

Yahudi Mahallesi'nden söz eden romancılarımızdan biri de Yakup Kadri Karaosmanoğlu'dur. Karaosmanoğlu'nun Ankarası'nda, roman kahramanı Nazif, bir süre bir Yahudi evinde pansiyoner oluşunu anlatırken, "bu, Ankara'da yaşayan bir adam için ne demektir bilemezsin, Ankara'da bunun üstünde bir ikbal hatırdan geçmez" demektedir²⁰. Yine Ankara'ya gelişinde birçok yabancı gibi Taşhan'da kalan Yahya Kemal'e bir arkadaşı, Yahudi mahallesinde çok güzel, mazbut (korunmalı) evler olduğunu, bir oda tutup oraya geçmesini söyler. Bunun üzerine Yahya Kemal bir süre, bu mahallede bir odada oturur²¹.

Yahudi Mahallesi'nin güzel konutlarında ünlü romancılarımız gibi politikacılarımızın da bir zamanlar oturduklarını söyleşilerden öğreniyoruz. 1931-1935 yıllarında Ankara'da değişik evlerde oturan İ.S. Çağlayangil, bir ara Yahudi Mahallesi'nde kirası 30 liradan bir evde yaşamıştır²².

O günün koşullarında böylesi temiz ve rahat konutlarda yaşayan Ankaralı Museviler, mahallede geçen yaşamları süresince, daha çok ticaretle uğraşmışlar, esnafılık yapmışlardır. Yahudilerin 16-17. y.y.larda da sofçuluk başta olmak üzere yine ticaretle uğraştıklarını biliyoruz. Sofların yurt dışına gönderilmesinde etkin yeri olan Museviler, ticaretin iyi gitmesine koşut olarak, yaşamlarını da iyi koşullarda sürdürmüşlerdir. Ancak 18 y.y.da ekonomideki bozulmalar Yahudileri de etkilemiş, işlerin durgunlaşması, birçok ailenin başka yerlere göçmesine neden olmuştur. 20.y.y.ın ilk yarısında mahallede oturan Yahudi erkekleri ticaret yaparken, kadınların kiminin de dikey diktiği, terziilik yaptığı bilinmektedir. Yahudilere yakın oturan Türkler, birlikte geçirdikleri günleri sevgiyle anmaktadırlar. Yahudi ustasından marangozluğu öğrenen bir Türk, geçmiş günlerin dostluklarla güzelleştiğini, ustasından çok şey öğrendiğini anlatırken duygularını gizleyemiyordu.

¹⁹ M. Kemal, a.g.y., s. 48, 262-263.

²⁰ Y.K. Karaosmanoğlu, Ankara, İstanbul, 1983, s. 28. *

²¹ F. Bayramoğlu, "Bir eski Ankara vardı", Başkent söyleşileri, Ankara 1979, s. 14.

²² İ.S. Çağlayangil, "Geçmiş yıllarda Ankara", Başkent söyleşileri, Ankara 1979, s. 110.

Yahudi ve Türklerin yaşamları dostlukla sürerken, bilimsel birikimlerinden yararlandığımız birçok Musevi bilim adamının İstanbul gibi Ankara'da da yaşadığını biliyoruz. Bunlardan; Ankara Üniversitesi'nde hizmet veren Prof. Landsberger'i, Gerngross'u, Prof. E. Reuter'i, Prof. E. Hirsch'i, Ruben'i, ayrıca Samoil Abranavel'i anmak istiyorum. Devlet kuruluşlarında değerli hizmetler veren Karl Ebert'i, Prof. Eckstein ve Melchior'u yine Dr. Franz Hillinger ile Dr. Baeher ve Bodenheimer'i de burada belirtmeliyim²³.

Sinagog

Sinagog; yukarıdan, Anafartalar Caddesi'ndeki Çocuk Esirgeme Kurumu'nun yanından merdivenlerle inilen çukurun alt ucunda, mahalleyi oluşturan konutlar arasında yer almaktadır (Res. 10). Aşağıdan gitmek istendiğinde ise; Denizciler Caddesinden Leblebicioğlu Camisi'nin yanından sapılarak önce Kargı Sokak'tan geçiliyor ve Birlik Sokağa dönülüyor²⁴. Sokağın sağ tarafında, avlusu yüksek duvarlarla çevrili Sinagoga ulaşıyor (Res. 11). Karşısında, yani sokağın öte yakasında, 1907'de Sinagogla aynı zamanda yapılmış, yukarıda değinilen iki görkemli konut bulunuyor (Res. 12). Sinagogun üst tarafından yapıya bitişik olarak yapılmış okul - Ravza-i Terakki - ise bugün ortadan kalkmıştır. Sinagogla aynı zamanda yapılmış olan okuldan, yalnızca, Birlik Sokağı'na bakan ahşap kapısı kalmıştır (Res. 13). Oysa Ravza-i Terakki'nin Ankara'nın kültürel gelişiminde özel bir yeri olduğunu, Cumhuriyet'in ilk yıllarında durumu iyi olan ailelerden kiminin, çocuklarını, Fransızca öğrenmeleri için paralı olan bu okula gönderdiklerini öğreniyoruz²⁵.

²³ Bu konuda bkz. A. Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, İstanbul 1947, s. 138-139. Ayrıca; D. Ceyhan, Ah, Şu Biz "Kara Bıyıklı" Türkler, Ankara 1994, s. 146-154, 218-267.

²⁴ Bu sokaklarla birlikte Yahudi Mahallesi, eski Ankara'nın "Aşağı yüz" diye adlandırılan bölümü içindedir. Daha XVII. y.y.dan başlayarak XIX. y.y.ın ortalarına dek, kentün iki semte ayrıldığını öğreniyoruz. Merkezde Kale'nin yer aldığı yerleşme alanı "Yukarı yüz" diye tanımlanırken, Anafartalar Caddesi'nin altundan, Hacı Bayram Camisi - Karacabey Külliyesi'ne uzanan alan ise "Aşağı yüz" diye adlandırılıyordu (R. Özdemir, a.g.y., s. 98).

²⁵ M. Kemal, a.g.y., s.263. C. Külebi'nin sanatçılara ilişkin bir değerlendirmesinde de azınlık okullarıyla ilgili olarak kısa bir açıklama buluyoruz. Şöyle diyor Külebi: " ... Cumhuriyet'ten önce sanatçıların tümü, azınlık okullarında okumuşlar, bey çocukları. Cumhuriyet'ten sonra ise hep Anadolu çocukları. Bu büyük bir toplumsal oluşum". M.M. Doğan, 'Cahit Külebi ile söyleşi', *Çağdaş Türk Dili*, Sayı 59, Ocak 1993, Ankara s. 14. V. Cuiet ise, Ankara'daki azınlıklara ilişkin dökümünde; Musevilerin, kız ve erkeklere ait olmak üzere, 1 okulları bulunduğunu belirterek okuldaki öğrenci sayısının 36 olduğunu bildirir. (a.g.y., s. 283).

Restorasyon nedeniyle kapalı olan sinagogun²⁶, düzgün kesme taşlarla yapılmış, yüksek babalarla taçlanmış avlu duvarı, sonradan baba aralarının doldurulmasıyla yapıyı sokağa daha da kapatmış bulunuyor (Res. 14). Sinagogu önden çeviren avlunun kuzeyi ve güneyi, müstemilatı (eklentileri) oluşturan yapılarla kuşatılmıştır. Bunlardan biri de, avluya girince, sağda yer alan 'Midraş'dır²⁷. Söz konusu yan mekânların kapıları avluya açılır (Res. 15).

Düzeltilmiş moloz taşla örülmüş, 'kağır' duvarlı, yatay konumdaki sinagog, düzgün olmayan dörtgen (yamuk) bir plana sahiptir (bkz. Plan). Önü avludur. Avluya açılan iki kapıdan, yolun altındaki, (midraşa yakın olan) ana girişi üstlenmiştir.

Sinagog kapısı yalın kuruluşuyla, cepheyi ortalayarak yerleştirilmiştir (Res. 16). Her iki yanında yuvarlak kemerli üçer pencere yer alır. Bu da çok açıklıklı bir önyüz düzeni getirir. Kemer üstleri profilli çevirilerle plastikleşir. Açıklıklar arasında, kemer üzenleri seviyesine dek uzanan plasterler, yukarıya doğru genişleyen profilli başlıklarla sonuçlanır. Ortadaki üç açıklığın üstünde, üçgen bir alınlık yükselir (Res. 17). Alınlık ortasında bir yazıtık vardır. Kapı üstüne gelen panoda İbranice şunlar yazılıdır: "Bütün kavimler bana (Hazreti Süleyman'a) geliniz. 1907"²⁸. Kapı önü sonradan camekânla çevrilmiştir.

Sinagog avlularının bir işlevi de, dinsel günlerden "Sukot bayramında" bir araya gelen Musevilerce, avluda 'Suka' yani çardak/lar kurulmasına olanak sağlamasıdır²⁹. Bu da bize Sinagoglarda avlunun ne denli gerekli ve önemli olduğunu gösterir.

Ankara Sinagogu'nun avlusunda 'ibadet öncesi ellerin yıkandığı' bir de çeşme vardır (Res. 18). Sinagog kapısının karşısında yer alan çeşme, mer-

²⁶ "Sinagog sözcüğü eski Yunanca kökenli olup 'syn' = beraber, 'ago' = getirmek köklerinden oluşmaktadır. Bu da 'beraber olma' anlamına gelir. Sözcüğün İbranicesi ise 'Beth ha - kenesset' dir. Bu sözcük de 'toplanma evi' anlamını verir". (N. Güleriyüz, İstanbul Sinagogları, İstanbul 1992, s. 7). (Günümüzde ibadete açıktır).

²⁷ Midraş ya da 'bet - Midraş', medrese anlamına gelmektedir. Yani bu yapı, Sinagog bahçesinde yer alan dini bir okuldur. (bkz. N. Güleriyüz, a.g.y., s. 124).

²⁸ Y. Yürüm tarafından okunmuştur. 1907 tarihi de İbranice yazılmıştır.

²⁹ N. Güleriyüz avlunun bu işlevini açıklarken; 'Sukot', İbranilerin yüzyıllar önce çölü geççerlerken barınmak için kurdukları 'Suka'lardan (çardaklardan) kaynaklanan bir bayram adıdır. Her yıl Tişri ayında (Eylül) kutlanır. Bayramı andıkları günler süresince Museviler Sinagog avlusuna 'Sukalar' kurarlar. Sukot hem de hasat bayramıdır, demektir (bkz. N. Güleriyüz, a.g.y., s. 11, 125).

merdendir. Dilimli ve köşeleri yuvarlatılmış yalağı, S profilli, yivli iki ayağa oturur. Yatay dikdörtgen biçimli ayna taşını, üstten, kabartmalarla bezeli bir kuşak çevirir (Res. 19). Bezeme, yatay uzantıda çeşitli yönlendirmelerle yan yana yerleştirilmiş C motiflerinden oluşur. Ayna taşının ortasındaki, yanları rozetlerle vurgulanmış yazıttan başka, taşın dışında, üstte, beş satırlık bir yazıt daha vardır. Her ikisi de İbranice yazılmıştır.

Sinagoga baudan, önyüzü ortalayarak kapıyla girilir (Res. 20). İçten: 21.00 m.ye güneyde 11.00 m., kuzeyde ise 8.50 m. ölçülerinde olan yapı, bölüntüsüz tek bir nefden oluşur (Plan). Çeşitli motiflerle bezenmiş düz ahşap örtü, teva üstünde yalancı bir kubbeyle yükseltilmiştir. Ortada sekizgen planlı 'teva' (dua okuma kürsüsü), güneyde ise üç basamakla çıkılan, zengin alçı bezemeli 'ehal' (Aron ha-Kodeş), kuruluş ve bezemeleriyle etkileyici öğelerdir³⁰. Güney ve batısındaki çok sayıdaki pencereyle bol ışık alan mekanda, oturma sıraları çepeçevre duvar önlerini kuşatır. Yuvarlak kemerli pencerelerde, kemer içleri renkli camlarla desenlendirilmiştir. Taban mermer döşelidir. Ehalin tam karşısında, kuzey duvarında yer alan koro balkonu, öne doğru çıkmalıdır (Res. 21). Köşeleri yuvarlatılmış yapısı, deliklendirilmiş parmaklığıyla ince bir işçilik sergiler.

Kadınlar mahfeli (Ezrat Naşim) üst katta, doğu ve kuzey duvarı boyunca uzanır. Mahfel düz ahşap tavanlı olup, volutlu başlıkları olan ahşap destekli galeriyle dua salonuna açılır (Res. 22). Destekler arasındaki perde duvarı, üstten kafes örgülü ahşap parmaklığıyla ilgi çekicidir.

Sinagogun bezemeleriyle en gösterişli öğesi 'ehal'dir (Res. 23). Güney duvarını ortalayarak yerleştirilmiştir. 2.60x2.60 m. ölçülerindedir. Yuvarlatılmış geçiş platformundan sonra gelen üç basamakla çıkılır. 'Sefer tora'ların³¹ korunduğu dolapla son bulur (Res. 24). Yanlarda yüksek altlıklar üzerine oturan üçer ahşap sütun vardır. İki katlı başlıklarla düz, ahşap örtüye dayanırlar. Üzerleri alçıyla kaplanmıştır. Altlıklardan başlıklara dek çok zengin bir kabartma tekniğiyle bezenmiş sütunlar, boyanarak, görünüm daha etkileyici kılınmaya çalışılmıştır (Res. 25). Kare kesitli kaidelerin, yüzlerinde

³⁰ Sefarad Musevilerinde adı Teva olan ve salonun ortasında yer alan bu öge, Aşkenaz Musevilerinde 'Bima' adını alır. 'Ehal' ise Sinagogun çok kez bezemelerle vurgulu bir öğesi olup, Kudüs'teki Mabet yönüne bakar. Ehal, içinde Sefer Toralar'ın korunduğu dolabın önünde yapılmıştır. (Geniş bilgi için bkz. N. Gülerüz, a.g.y.).

³¹ Sefer Toralar: Parşömen rulolar üzerine elle yazılmış Tevrat örnekleri.

kusursuz bir kompozisyonla, asma yaprakları ve üzüm motifleri işlenmiştir (Res. 26). Altın yıldızın da kullanıldığı sütunlarda ise çiçekli, yapraklı düzenlemeler helozoni bir yerleştirmeye sıralanmıştır. Başlıklar, volutlarla çevrili akantuslu kompozisyonlarla bezemedeki yerlerini alırlar. Üst parçaların her bir yüzünde ise, çiçek dolgulu yuvarlak rozetler vardır.

Ehalin önyüzü, sütunlar arasında yükselen, Rokoko biçiminde bezenmiş bir alınlıkla taçlanır. Merkezdeki bir vazodan çıkarak yanlara ve yukarılara yayılan yaprak ve çiçeklerin oluşturduğu bezemeyi, tersli yüzü yerleştirilmiş volutlu C motifleri çevirir. Yanlarda, köşelerde ise bağımsız konumdaki vazolardan çıkan meyveli - yapraklı kompozisyon ilgi çekicidir. Yukarıya, ortaya ise, Hz. Süleyman'ın mührünü veren yıldız - simge eklenmiştir. Alınlık altı kornişte, tek satır olarak İbranice yazı vardır.

Burada ilginç olan, hemen birçok sinagogda da yer alan, ehale çıkaran üç basamaktır. Herhangi bir insan figürüne, figürlü kompozisyona yer vermeyen sinagoglarda, Tevrat'ın kimi konularına simgelerle işaret edilmiştir. Üç basamak, İbrahim'e gelerek karısı Sara'dan bir çocuğu olacağını muştulayan üç meleği simgeleyerek olayı anımsatır³², Ehal, yapısal kurgusu ve bezemeleriyle birçok sinagog içinde seçkin bir yere sahiptir.

³² Bkz. B. Cömert, *Mitoloji ve İkonografi*, s. 117-118. Üç basamaklı çıkışın, ayrıca sinagoga girişlerde de aynı simgesel anlamda kullanıldığına N. Güleriyüz tarafından işaret edilir (a.g.y.s. 11). Musevilerdeki birçok bayram da kimi simgelerle kutlanır. Bunlardan biri, 'Pesah' bayramının simgesi olan "Hamursuz (Matsa)"dur. Bu bayram; İsrailoğulları'nın yüzyıllar öncesi Mısır'daki tutsaklıktan kurtulmaları anısına kutlanmaktadır. Mısır'dan çıkarırken hamurlarını pişirmeye zaman bulamadıklarından, yol boyunca 'Hamursuz' denen mayasız bir ekmek yemek durumunda kalmışlardır. 15 Nisan'da başlayıp 8 gün süren Pesah (Paskalya) bayramlarından birinde (24 Nisan 1948'de), Ankara Valisi Avni Doğan, bayraklarla donatılmış Sinagogda toplanmış olan Ankara Yahudi cemaatini ziyaret etti. Vali, Ord. Prof. Dr. Samuel Aysoy (Abranavel), Başkan Daniel Bahar, cemaatin ileri gelenlerinden Samuel Baruh tarafından karşılandı. Karşılayıcılar O'na Ehalin yanında bir yer sundular. Sinagog baş görevlisi Mordehai Motolla, hoşgeldin dedikten sonra, 1492 yılında İspanya'dan sürülüp çıkarılmış Yahudilerin Türkiye tarafından iyi karşılanmasını hiçbir zaman unutmayacaklarını, ülkeye yurtları gibi bağlı olduklarını belirtti. Motolla'nın konuşmasına Vali şöyle yanıt verdi: "Tarih boyunca ulusumuzun uygarlığa hizmetleri büyüktür, bugün de uygarlıkta büyük payı vardır. Bunun içindir ki sempatiyi açıkça söylüyorum. Türkiye Cumhuriyeti, ırk ve din konusunda hiçbir ayırım yapmadan eşit hakları olan bir tek bütün tanır." Vali konuşmasına şu sözleri de ekledi: "Gereksinme olduğunda tümüyle hizmetinizdeyim; gerek iş yerime gerekse evime beni görmeye gelebilirsiniz". Bu kabulden sonra, Vali, kendisine eşlik eden Cemaat Başkanını Sinagogun karşısındaki evinde ziyaret etti. (A. Galanü, *A L'Histoire des Juifs d'Anatolie*, İstanbul 1948, s. 29).

Kenarda bir oturma sırasıyla kuşatılmış 'Teva' ortadaki yalancı kubbenin altındadır. İcini çevreleyen oturma sırasında genelde çocuklar oturur. Bayram günlerinde ise, Haham'a yardım edenler yer alır. Sinagoglarda tevanın ehale bakan yüzü, bir gemi burnu gibi kabul görüp benzer bir biçim yansıtabilir. Ankara Sinagogunda da bu benzerliği bulabiliriz. Söylendiğine göre " ... bu profil, Nuh'un gemisini anımsatmakta; bir diğer rivayete göre ise Sefarad'ları İspanya'dan Osmanlı'ya getiren kadırgaları simgelemektedir"³³. Ankara Sinagogu tevasında, okuma kürsüsünün ehale bakan yüzü, ayrıca kabartma olarak işlenmiş yoğun bir bitkisel bezemeye sahiptir (Res. 27). Panonun ortasında, vazodan çıkan çiçekli yapraklı bir buket, deseni verir (Res. 28). Bunu üstten çeviren yatay kuşakta ise, ortadaki vazodan çıkan üzüm ve asma yapraklı dallar yanlara uzanırlar. Panonun alt köşelerini de kenger yapraklı demetler doldurur (Res. 29).

Düz ahşap örtü, merkezde yalancı bir kubbeyle yükselirken, tümüyle boyanarak bezenmiştir (Res. 30). Bez gergi üzerine boyanarak işlenen motiflere, açık mavi renk, fon oluşturur. Çiçekli-bitkisel kompozisyonlar; beyaz, gri, sarı, mavi ve koyu yeşille yapılmış kalem işi bezemelerdir. Desenler ya geometrik panolar, ya da kenarları çeviren kuşaklar içine işlenmişlerdir. Bitkisel desenler dışındaki alanlara ise, altın yaldızlı, küçük yıldız motifler serpiştirilmiştir.

Duvarlardan örtüye geçiş, konsollu kuşaklarla içe doğru uzanan kademeli bir kurguyla olur. Aynı sistem merkezdeki yalancı kubbede de uygulanmıştır. İçe doğru küçülerek yükselen bu düzende, en içteki sekizgen merkezin hem içi hem de çevresi çiçek ve yapraklardan oluşan demetlerle boyanarak desenlenmiştir. Sekizgen yalancı kubbeyi oluşturan kuşaklardaki kabalara yerleştirilen lambalar, ortadaki avizeyle, aydınlanmanın merkezini oluştururlar.

Anadolu sinagoglarının dikdörtgen planlılar grubunun değişik bir örneğini veren Ankara Yahudi Mahallesi Sinagogu, bezemeleriyle de, bitkisel motifleri esas almış birçok sinagogla benzerlikler gösterir³⁴. Bazılarında görülen peyzajlar burada yoktur. Ancak Tevrat'taki kimi konular; Ehale çıkaran üç basamak ya da Nuh'un gemisiyle bağdaştırılan Teva'nın kurgusu gibi,

³³ N. Güleriyüz, a.g.y.s. 15.

³⁴ Bezemeler açısından karşılaştırma örnekleri olarak bkz. İstanbul - Balat, Yanbol Sinagogu (N. Güleriyüz, s.20), Kuzguncuk, Beth Yaakov Sinagogu (ay. y. s. 54), Edirnekapı, Kasturiya Sinagogu (ay. y.s. 22).

simgelerle anlatılmaktadır. Bu da simgenin anlatımdaki yerine ve gücüne ilgiyi çeker.

Sonsöz olarak; Ankara Yahudi Mahallesi'nin, Sinagog ve çevresindeki konutlarla beraber, Ankara'nın kültür mozağında seçkin bir yer aldığını, giderek silikleşen eski kent kimliğinde korunması ve yaşatılması gereken bir "kentsel sit" olduğunu bir kez daha belirtmek istiyorum.

